

ГЕНРІК ВОРЦЕЛЬ

Генрік Ворцель (нар. 1909 р.) — прозаїк. Автор повісті «Острів старої Теклі» (1956) та збірок оповідань: «Зимовий засів» (1955), «Вачу звідси Судети» (1960), «Парафіяни» (1960), «Найважча мова світу» (1965), «Вечори під липою» (1968) та ін.

ГРІХ АНТОНІЯ ГРУДИ

I

Обставини склалися так, що тої осені становище в господарстві молодого Груди видавалося просто розпачливим.

Напровесні з Гурних Мокшиск всі німці виїхали, і на дванадцятигектарному господарстві, де працювало шестеро робітників, лишилося тільки двоє: Антоній Груда і його дружина Тереза.

Перше, що відчували вони після від'їзду німців, була радість, — глибока, п'янка, аж паморочилося в голові і завмирало серце. Задумані й мовчазні, наче привиди, блукали вони поміж господарських будівель і ніяк не могли призвичаїтися до думки, що, крім них, тут нікого більше немає. В кімнатах порожньо, в шафах — самі тільки плічка, на обійсті жодної живої душі, а у великій кухні не чути голосу маленького Вальтера — й лише у відчинені вікна без угаву ллється спів жайворонків. Вони справді почували себе, як діти, що заблудилися в покоях великого замку, де й примару можна побачити, і скарб знайти. Зазирали в підвали, вилазили на горище, відчиняли комоди і завжди знаходили щось нове: «Це знадобиться, це також потрібна річ, а це віддамо зятєві, коли приїде».

Зять Атолій, з котрим вони давно вже листовно погодили, на яких умовах поділять це господарство, і котрий в останньому листі повідомляв, що неодмінно приїде разом з дружиною й сином на початку квітня, чомусь не з'являвся.

Зрештою, на четвертий чи п'ятий день після від'їзду німців вони одержали від нього листа приблизно такого змісту: Не гнівайтесь, приїхати не можемо. Здоров'я Касі останнім часом знову погіршало, працювати багато вона не змогла б, а крім того, люди не радять забиватися так далеко, аж у Сілезію, бо там Польща не втримається, краще вже пильнувати своєї хатини та свого клаптика поля.

Прочитавши листа, Тереза роздерла його на клаті.

— Боягузи! Я знала, що вони так зроблять! Бач, — люди їм радять... Отакий він — без чиєїсь підказки ані руш. Та нехай собі, це навіть краще! Знайдемо когось, хто працюватиме не гірше за них.

Проте вона помилилася, бо не тільки не знайшли нікого, хто працював би краще за зятя, а взагалі не могли знайти бодай якогось робітника. Німці виїхало більше сотні, і село просто збезлюділо. І до якого з переселенців не зазирнув би Груда, кожен скаржився, що роботи достобіса, кожен сподівався на приїзд родичів або знайомих.

Тож Грудам нічого не лишалося, як засукати рукава і гнути спину від зорі до зорі та тішити себе думкою, що рано чи пізно, а помічник з'явиться, бо ж переселенці зі сходу, з усіх кінців Польщі, усе ще прибували. І справді, час від часу до них приходили якісь люди, переважно молодики з гострими очима й неприємними обличчями; проте ці шукали не роботи. То були вкрай деморалізовані окупацією спекулянти, шукачі легкої наживи, знахабнілі торговці швейними машинами, моторами, сепараторами, перепродувачі фальшивих коштовностей — покидьки суспільства, що паразитували на велетенській міграційній хвилі 1945—1946 років. З цими людьми Груди не хотіли водитися, приймали їх неохоче, посилаючись на зайнятість та на різні господарські справи.

І от під час тієї невпинної біганини поміж домом, обоєю і полем, у них виник героїчний намір, про який вони не зважувалися навіть говорити вголос і який можна було б сформулювати так: «Самі впораємося. Покажемо, що там, де працювали шестеро німців, дадуть раду двоє поляків. Це буде щось небачене, і задля цього варто все витерпіти й вистраждати».

В перші тижні ота сила роботи, оте невпинне гарування сповнювало їх радістю. Вони нагадували п'яного, що кидається в озеро, аби переплисти на другий берег, весело й залюбки борються з хвилями, не знаючи, що посеред дороги він знесилиться й почне тонути.

Вечорами їх мучив біль у кістках, але вранці вони знову бадьоро бралися до роботи. Коли б у той час до них прийшов якийсь чоловік і запропонував їм свою допомогу, вони зустріли б його, як нахабу, що хоче зазіхнути на їхнє щастя.

У їхній пам'яті ще не стерлися спогади про поневіряння за часів окупації, про німецькі табори праці; вони й досі ще відчували нестачу їжі й тепла, і на тлі тих спогадів кожен шматок хліба пахнув медом, дерева в саду, здавалося їм, родитимуть тепер райські плоди, а обора за худобою були замкненим світом, безпечним, як Ноїв ковчег. Їхній будинок, що стояв на відшибі, за кілометр від села, а також велика стодола і стайня утворювали чотирикутний комплекс будівель зі сліпучо-білими стінами й червоними дахами. Старі яблуні затіняли подвір'я, білі свічки каштанового цвіту світилися під самісінькими вікнами, і все це тонуло в соковитій зелені довколишніх лук. Неподалік на пагорбі темнів похмурний ялинник, а з другого боку, аж ген униз, старі ряснолисті дерева позначали звивисту стрічку дороги, потік, село.

Щоранку, ледве сонячне проміння золотило лісову колонаду, Антоній гнав свою худобу в гори, на пасовисько, поділене на загороди. Корови залишали на росяній траві чорні сліди, осот ще спав, задубілий від холоду, але Антоній знав, що за годину його квітки

розтулять жовті щічки пелюсток і вабитимуть замурзаних жовтим пилком джмелів. Повертаючись додому, він знов і знов захоплювався красою залитої сонячним дощем глибокої долини, що тяглася далеко на північ, селами, з-посеред яких ніби стріляли в небо вежі костьолів. Він почувався так, ніби завис у повітрі, а що не мав крил, то з насолодою ступав по стежині, яка збігала схилом гори, і з кожним кроком упевнювався, що в нього твердий і безпечний ґрунт під ногами. Жито вже викидало туге колосся, а по ще гнучкому, ніжному ячменю ранковий вітрець котив дрібні хвилі. І картопля вже посходила — справді приземна рослина, що міцно сиділа в землі.

Так бувало сонячної днини, і зовсім по-іншому виглядало все, коли западала похмура ніч.

Якось увечері Груда пішов у село. Коли вертався, вже споночило, і він насилу розрізняв дорогу й обриси поближких пагорбів, тож час від часу блискав кишеньковим ліхтариком. Коли вийшов на вершину пагорка, мимоволі зупинився. Не побачив попереду ні будинка, ні дерев; марно вдивлявся в чорну велетенську улоговину. Коли ж натиснув на кнопку ліхтарика, тугий сніп світла затремтів на конюшині, а тоді урвався, ніби над прірвою.

Раптом на дні тієї прірви блимнув самотній вогник — отже, там дім, і в нім живе людська істота на ім'я Тереза. Майже тієї ж миті з глибини безодні долинув протяжний зойк:

— Анто-о-ось! На по-о-о-міч!

Серце в нього оглушливо закалатало. Освітлюючи ліхтариком дорогу, він кинувся бігти і, нарешті, захеканий вбіг на подвір'я.

На порозі, на тлі темного отвору сінешніх дверей стояла Тереза.

— Що сталось?!

Відповіла вона не одразу. Якусь мить ще стояла непорушно й насторожено, ніби боялась наполохати тишу. Тоді сказала:

— Не знаю, не знаю... Здається, тут хтось був.

— Де?

— Не знаю... Десь тут, біля будинку, а може, в stodолі. Леда гавкала й гавкала, потім втекла до кухні. А я погасила світло й стала на порозі, і мені здавалося, що я чую чийсь кроки. Але, може, то мені тільки причулося. Не знаю, не знаю...

Антоній обійшов усе дворище, зачинив браму на засув, замкнув стайню і, заспокоївшись, увійшов до кухні. Тут вони почувалися безпечно й щасливо в своїй самоті. На вікнах завіски, ясне світло лампочки, сука Леда і вогонь, що потріскував у плиті, — все це було їхнім гніздом, що немовби висіло десь високо вгорі, мало не в космічному просторі.

Розподіл праці між ними стався якось сам собою. Протягом дня Антоній працював у полі, а Тереза вдома, вранці і ввечері разом поралися в оборі. Працювали фанатично, затято, віддаючи всі свої сили й час. В полудень, коли інші селяни відпочивали після обіду, Антоній схоплювався з-за столу і біг на город, а Тереза бралася мити посуд. Інші ще вилежувалися на травичці, коли Груда з конем і волом уже п'явся нагору, до косарки, що лишилась на луці. Косив сам, а це було нелегко, бо часто мусив зупинятися й відгрібати вбік скошену траву.

Сонце пекло дедалі дужче, докучали оводи, але Груда година по годині ходив поряд з косаркою і нічого не бачив, окрім крупів тварин, і нічого не чув, окрім монотонного дзенькоту ножів косарки.

Якось увечері, повернувшись з поля, де він підгортав картоплю, Антоній зайшов до стодоли набрати для коня січки. Мимохідь глянув на молотарку, і щось його вразило у вигляді тієї машини. Була вона не така, якою повинна бути, ніби якась гола. Тільки за хвилину усвідомив, що на ній немає головного трансмісійного паса, а також отих менших, бічних. Квапливо вийшов із стодоли й попрямував до кухні.

— Терезко! — гукнув з порога, — ти що, десь заховала паси від молотарки й двигуна?

Тереза підвелася з-за цебра, в якому перемішувала картопляне м'ясо для свиней.

— Ні, — відповіла вона, простягаючи поперед себе вимашчені майже по лікті руки, — нічого я не ховала.

— Ну, тоді були паси та загули, — сказав Антоній таким голо-сом, наче все господарство пропало.

— От бачиш! Це сталося, мабуть, того вечора, пам'ятаєш? Я таки чула, що хтось ходив. І що ж тепер буде?

— Хіба я знаю?! Сам тільки пас од двигуна коштує п'ятнадцять тисяч злотих, і невідомо, де його дістати. Саме дров треба б нарізати на циркулярці, і немає чим. От мерзота!

Набурмосений і злий, Антоній вийшов з кухні, але дивна річ: не паси, а Тереза не йшла йому з думки, Тереза, що стояла над цебром. І так само, як хвилину тому в stodолі його чимось вразив вигляд молотарки, зараз він помітив щось незвичайне у своїй дружині. Вперше в її стрункій постаті зауважив щось таке, що нагадало йому сільську бабу. Він не розумів, у чому та бабськість виявилася: у вимашчених по лікті руках, у згорбленій спині, чи в обличчі, на якому відбилась журба, безпорадність і ще щось, чого він ніяк не міг собі висловити.

II

В долинах уже з тиждень збирали хліб, а в Гурних Мокшиських жнива тільки починалися.

Вчора, як тільки підсохла роса, Груда виїхав із жнивваркою в поле і за шість годин викосив майже два гектари жита і ячменю. Машина працювала справно, ножі з легеньким брязкотом підтинали стебла, набік летіли незв'язані снопи — за машиною лишалася колюча стерня і спопеліла земля. Жито можна було, йдучи за жнивваркою, одразу ж в'язати, але хто ж це зробить? Тереза на тому кількагектарному полі видавалася безнадійно самотньою, вона зовсім губилася серед снопів. Сподіватися на чиюсь допомогу вони не могли, бо збіжжя дозрівало всюди в Мокшиських і переселенці поспішали впоратися із жнивами, поки стояла липнева спека. Куди не глянь, скрізь кипіла робота—торохтіли жнивварки, тут і там поблискували коси, жінки в'язали снопи і ставили «бабки».

Ні, сподіватися на чиюсь допомогу Груди не могли — згори припало сонце, на гарячій землі лежало сухе колосся, а поблизький ліс, мовчазний і байдужий, сам себе освіжав і для себе кидав тінь.

Сьогодні вранці Антоній квапливо скосив жито і ячмінь на невеличких ділянках, а коли, стомлений і зморений спекою, прийшов на сніданок, то напився тільки молока, а їсти нічого не хотів.

— Але ж ти мусиш! — кричала на нього Тереза. — Уже й так геть висох, став схожий на тичку для квасолі. Увечері заріжемо кролика або курку і матимемо м'ясо. Я б усе оте порізала, бо тільки годуй його, годуй, людина як раб коло тієї худоби!

Вона хотіла вимити посуд, та Антоній не дозволив.

— Ходім уже! Які в тебе руки стали, геть подряпані, замотай їх старою панчохою.

Вони випустили з обори корів, що вже починали ревти, й погнали їх на пасовисько. Найбільше мороки вони мали з Гелькою. Ця стара корова по кілька разів на день перелазила через дротяну огорожу, що оточувала пасовисько, й робила шкоду на довколишніх нивах, або просто тікала до обори. Вим'я в неї завжди було подряпане колючим дротом, а одна дійка — зовсім скалічена, через що корову майже неможливо було доїти.

Нараз Тереза зупинилась і глянула у бік дому.

— Антек, біжи налякай його! Он, кружляє над яблунею! — вона показала на яструба, що ширяв над садом.

Антоній спроквола попрямував до садиби і свистом прогнав хижака.

Яструби й лисиці останнім часом стали справжнім лихом, проти якого Груді були безсилі. Одна за одною гинули курки, і тільки по розсипаному десь коло дому пір'ю вони пізнавали місце, де сталася куряча трагедія. Воно наче й невелика шкода, але в поєднанні з усім іншим це вибивало Грудю з колії, заважало спокійно працювати в полі. Щодня щось псувалося. Ламалися граблі або вила, корови рвали ланцюги, лускали гнuzдечки, стиралися гальмові колодки на возах і розсихалися ободи коліс, затуплялися коси, пилки й сокири, лопалися заклепки. З дня на день збитки росли, зіпсованих знарядь ставало все більше, а часу, щоб їх лагодити, не було. Марно Антоній сам перед собою виправдувався: «Важко, не потягну, на дванадцяти гектарах повинно працювати п'ятеро робітників». Те, що він не встигав усього поробити, дратувало його, різні дрібні справи, як щури, лізли з усіх закутків хазяйства. «Після жнив усе полагоджу», заспокоював він себе в думці, хоч і знав, що після жнив треба буде одразу ж лущити стерню і молотити збіжжя на насіння, а потім виконувати ще безліч інших невідкладних робіт.

Про все це він навіть не говорив Терезі, знаючи, що і вона по ву-ха загрузла в роботі, не мала часу випрати білизну, спекти хліб, зварити обід. Він занепокоєно спостерігав, як вона стає чимдалі нервовіша, уїдливіша, раз у раз спалахує гнівом. Наче це зовсім не та Тереза, що кілька місяців тому. Часто лаялася, не дуже добираючи слова, коли готувала їжу, не дбала про чистоту, а на його запитання, чому не миє рук, коли приходить з обори, відповідала, що це не місце, що тут немає клямок, за які беруться тисячі рук, тож заразних бактерій нема і хвороб можна не боятися. Це навело його на думку, що й сам він тепер не так часто миє руки й купається, виправдовуючись перед собою тим, що тут і справді все своє, чужі руки нічого не торкаються, а земля, трава й солома — чисті. І, зрештою, коли ж купатися, якщо спати лягають вони об одинадцятій, а о четвертій вже знову підхоплюються? Він відчував, що так довго тривати не може, бо не можна в ім'я власного добробуту уподібнюватися тваринам, втрачати інтерес до всього, що досі вважали гарним, цінним. Його

гризли думки про те, що не все зробив так, як належало, не подбав, щоб якось полегшити життя собі й дружині. А можна було. Кілька тижнів тому до Клодска прибула група людей, що шукали незайнятих господарств, тож треба було поїхати туди і взяти за співвласників якусь родину. Але не схотів, шкода було втрачати сонячний день, бо ж саме сушили сіно.

Тут, у селі, тинявся без діла один чоловік, на ймення Міхал Самостшельний, але то був страшний п'яниця і, казали, навіть злодій, котрого люди гнали від себе, тож не варто й думати про нього.

Серед того клопоту, різних страхів і недобрих передчуттів часом спалахувала в нього надія, що все уладнається. Хай ось тільки збере збіжжя з поля. Це головне. А потім якось упорається з осінніми роботами, а там настане благословенна зима, вкриє снігом поля, і дім знову стане теплим, затишним гніздом.

Зігрітий тією надією, він повернувся в поле й лагідно озвався до Терези, але вона лише буркнула щось у відповідь, тож і він мовчки взявся до роботи.

Пекло дедалі дужче, небо було безнадійно бліде, довколишній світ здавався якимсь чужим і ворожим. Водночас із наростанням спеки все гучніше сюрчали коники у траві, і це сюрчання ніби відлунювало в їхньому мозку.

По той бік села, на південному схилі, що з такої висоти здавався майже вертикальним, фігурки людей і тварин, всупереч законам фізики, повзли вгору, як мухи по стіні; там хтось із кіньми й жнивваркою їхав униз, а тут здавалося, що він спускається ліфтом. Вузькі смужки лісу і групки беріз майже не давали тіні — сонячне проміння пронизувало крони дерев до рудої, спраглої землі, путівці вилися по ній, наче русла висохлих річок.

Близько одинадцяті години Груди закінчили в'язати скошене вчора жито і взялися за ячміль, сподіваючись до завтрашнього полудня впоратися і з ним, щоб потім перейти на малі ділянки. Продостиглу вже пшеницю і майже достиглий овес вони намагалися не думати. Тереза дедалі частіше випростовувалась і поглядала на власну тінь, мов на стрілки годинника, раз по раз зиркала то на костюльну вежу, сподіваючись почути спасенний дзвін, то на стернясте поле, що розросталося в її очах до розмірів пустелі.

— Ти тільки глянь, що вона робить! — вигукнула зненацька Тереза, вказуючи рукою на пасовисько.

Навіть не озираючись, він знав, що має на увазі Тереза. Звісно ж, Гельку. Стара корова йшла собі по грядках картоплі, поскубуючи молоде бадилля. І видно було, що вона не голодна і скубе те бадилля тільки, так би мовити, з коров'ячого обов'язку. За хвилину вона скочила зі схилу на дорогу й рушила додому. Угледівши своїх хазяїв, Гелька на мить зупинилася, розмірковуючи, чи встигне втекти, перш ніж вони заступлять їй дорогу. Мабуть, вирахувала, що вийде переможцем у цьому змаганні, бо враз кинулася бігти.

— А, хай їй біс, — махнув рукою Антоній, — нехай. Хоче до стайні, бо там прохолода. Пунктуальна bestія, — додав він, зачувши дзвін з костюльної вежі.

Обоє перестали працювати, не відчуваючи ніякісінької радості від обідньої перерви. Дзвін бемкав неприємно, ніби заздалегідь по-

відомляв про пообідню працю і нагадував, що багато ще спливе спекотних днів, перш ніж зміниться його тон.

— Я піду на пасовисько, подою Зірку й Риту, — сказав Антоній, — а ти приготуй щось поїсти. Що сьогодні буде на обід?

— Найшвидше засмажити яєчню...

— Ох, яєчня і знову яєчня... Коли вже ми їсти будемо по-людськи?

Доїння корів, годівля свиней, готування обіду і, нарешті, сам обід — все це забрало три чверті години. Антоній закутив. Тереза обмотала руки старими панчохами і, замкнувши двері, вони вийшли за ворота.

На полях ще нікого не було; над ланами висіло гаряче марево й полуденна тиша.

Вони глянули одне одному в очі, й Антоній раптом відчув, як болісно здушило йому горло. Обпалене сонцем, обвітрене обличчя дружини було таке нещасне й змучене, що серце його враз запеклося кров'ю. Одвів від неї погляд, ковтнув слину і, глибоко зітхнувши, сказав:

— Терезо, спочинь трохи, полеж у затінку.

— От добре... Хоч п'ять хвилин. Але й ти також.

Вони простяглися долілиць під каштаном, припали до холодної трави. Уже вдруге за сьогоднішній день Антоній з боєм думав про Терезу, про себе і загалом про їхнє майбутнє життя на цьому господарстві. Він уже усвідомив, як підриває власне здоров'я людина, що тривалий час працює над силу, усвідомив, що надмірна праця нівечить душу, обертає людину на худобу. І, власне, задля чого, задля якого добра вони так насаджуються? Що може бути важливіше за Терезу, найріднішу людину?.. З гіркотою думав про шахраїв і комбінаторів, що роїлися на ринкових площах Клодска, Валбжиха, Вроцлава, заповнювали залізничні вокзали, поїзди, кав'ярні, пивнички. Всюди їх повно, живуть собі, як у тилу, а Тереза озлобляється, марніє, щоб забезпечити хлібом отих паразитів.

— Ох, Антось, подумай тільки, як було б гарно, якби ми мали тільки чотири гектари землі...

— Я також не раз про це думав.

— ...і тільки дві корови, і невеликий будиночок з верандою... Ми б своєчасно все попорали, а в обід мали змогу відпочивати в затінку. Боже, як подумаю, що завжди буде так, як оце зараз...

— Ну, ні, настане зима, й тоді...

— А тоді знову весна і літо, і так без кінця. А там ще дитина знайдеться... Але, може, вже підемо? Бо це ще гірше отак лежати, людина розслаблюється, потім важко встати.

Та не встигли вони підвестися, як Тереза вгледіла щось цікаве.

— Поглянь-но... — вона показала рукою у бік лісу.

З березового гайка саме вийшов якийсь чоловік з торбинкою у руках. Було щось незвичайне в його рухах, у нервовій ході, здавалось, чоловік, той ледь стоїть на ногах від втоми й напружує всі сили, щоб дійти до наміченої мети.

— Хто ж це такий? — здивувався Антоній.

— Іде до нас, — відказала Тереза. — Але чого він якийсь такий... П'яний, чи що?

— Га, вже знаю! — вигукнув Антоній. — Це ж отой Міхал!

Так, це був Міхал Самостшельний, гіркий п'яниця, людина нещасна й нікчемна, всі жаліли його й обминали, наче зачумленого. Торік він зайняв невеличке господарство двох старих німців у верхній частині села, а коли цієї весни німці виїхали, він одступив комусь напівзруйноване господарство за кілька літрів самогону й відтоді підробляв у тутешніх хазяїв. Але ніде не затримувався довше, як тиждень-два, бо по кількох днях праці — треба визнати, праці старанної — в нього починався кількаденний або тижневий період запою. Тоді він нічогоісінько вже не робив, спав або тинявся по селу, вечорами стовбичив разом з такими, як сам, десь під крамницею або у знайомих, що гнали самогон. Але найгірше було те, що за пляшку горілки він зважувався навіть на дрібні крадіжки, а вкрадену річ—якісь лахи або господарське начиння — продавав за безцінь, часом просто за чвертку самогону. Цікаво, що згодом, звісно в нетверезому стані, він сам приходив до обікраденого господаря і признавався в своїх гріхах; через це місцеві жителі ставилися до нього поблажливо. А якщо, бувало, когось обікрадуть, а він казав, що то не його рук діло, йому вірили беззастережно. Звідси і сільський афоризм: «Коли б усі злодії були схожі на Міхала, добре жилося б на світі».

Ось він уже наближається, ступає непевно і наче боком, посувається, як дрейфуючий корабель, якого зносить течія, але уперто, ніби бажаючи попередити, що не кудись в інше місце, а саме до цього обійстя, до цього господаря, до Антонія Груді, лежить його шлях. І одразу видно, що настрої у нього блаженний, і він ніби аж помолодів, навіть як на свої тридцять п'ять років. Обличчя його — виснажене, худе, давно не голене — сяяло.

Щасливо посміхаючись, Міхал поклав на землю торбинку з грибами і випростався перед Терезою.

— Моє шануваннячко... — промовив він, нахилиючись до її руки. Вона не відсахнулася, видно, її зацікавив цей чоловік.

— Куди це ви ходили?..

— По грибки, шановна пані... Це дає мені таку насолоду, що аж не знаю... Я б цілими днями... вірите, пані, для мене це життя. Тільки ж, хай йому грець, сухо, не хочуть рости. Якщо бажаєте, пані, беріть... — він підсунув торбинку з грибами до її ніг.

— Але без горілочки не обійшлося, правда ж? — засміявся Антоній.

Самостшельний погордливо глянув на нього, і на губах у нього заграла промовиста усмішка. І справді! Він урочисто витяг з кишені наполовину випиту пляшку і простягнув її Антонію.

— Прошу... Мені не шкода, бо й для мене люди не шкодують. Коли я маю, то завжди... Будь ласка, ну, будь ласка...

Антоній весело глянув на дружину, ніби кажучи: «Бачила?», а вголос промовив:

— Гарзд, один ковток не зашкодить.

Самостшельному й на думку не спало почастувати Терезу. Він, очевидно, вважав, що пити горілку — це привілей самих тільки чоловіків, тож навіть з чемності не варто щось таке пропонувати жінці. Можливо, в цьому ігноруванні Терези інстинктивно проявилася його неприязнь до жінок за оті незліченні лайки й прокльони, що сипалися з їхніх вуст на його завжди задурманену алкоголем голову протягом кількох останніх років.

Він скромно одвернувся і, не торкаючись губами пляшки, влив у рот свою порцію горілки, після чого, ніби передчуваючи новий приплив блаженства, по-дитячому всміхнувся і сказав:

— Ху-у... я вже чвертку вранці вихилив, а оцю... я собі в лісі потроху... Страшенно люблю, щоб ви знали, лісом бродити... Пташки щебечуть, тут грибок, там грибок, а коли здибаю їх більше, знімаю шапку й кажу: «Привіт, хлопчики, як ся маєте?» Я люблю життя, кажу вам...

Отак він досить довго розповідав про своє вельми щасливе життя, а коли щойно випита горілка вдарила йому в голову, повів далі трохи по-іншому:

— А що я часом у когось щось поцуплю, то люди мені вибачають. Ну, зроблю шкоду, але такий я уже вродився... Кажу ж вам, я б для людей усе... Але буваю і негідником. Ну, негідник та й годі. А хіба я винен? Якого ти мене створив, господи, такого й маєш!.. Чого ж тобі від мене треба?.. Ти створив горілку? Створив! Ну, то й сам винен. Я мушу пити, бо то дар божий. А коли не маю за що, тоді... цап-царап! Візьму тут крихту, там крихту... Бог мені свідок, мушу. Брате... — він нахилився до Антонія, — в тебе я також... Оті паси я поцупив. Ну, поцупив і край. Хоч убий мене, я мусив. А ти, ти сам винен, бо не заховав... Заждіть, я вам допоможу пов'язати оті снопики. Ху-у, ось тільки трішечки отут... — він повалився на траву, тоді ліг горілиць, щось пробурмотів і заснув.

— Та хай собі лежить, негідник, до вечора він не встане, — сказав Антоній, подаючи Терезі руку й допомагаючи їй підвестися. — Ну, бачила, мені навіть на думку не спало, що то він паси... Не дурно люди женуть його від себе.

Тереза, як побита, насилу пересувала ноги.

— Але він смішний. Признався, і що ти йому зробиш? Ой! — зойкнула вона, схопившись за стегно. — Казала ж тобі, краще не лежати, тепер усе тіло болітиме.

Сяк-так вони допленталися до стерницька, де шаліли коники, роїлися дрібні мушки, снували мурашки, сонечка. Але Антоній і Тереза не бачили їх і не чули, хоч і схилялись до землі, немовби для того, щоб придивитися до їхнього веселого, кипучого життя.

Довкола ще стояла полуденна тиша, на полях ані душі, тільки стирчали крила жниварок, ніби то якісь потворні комахи не могли одірватися від землі; поблизькі дуби і буки немовби вартували край лісу, затуляючи своїх голчастих побратимів від гарячих хвиль, що котилися з полів.

III

Четвертий день люди, що працювали в полі, чули, як без упину стукотить молотарка й гуде мотор у stodолі Антонія Груді. Коли виснажені спекою односельці приходили до Терези взяти глечик кисляку, вони з подивом зауважували, що біля машини, яку мали обслуговувати четверо людей, працює тільки двоє.

Тереза квапливо розв'язувала снопи і жбурляла їх на поталу ставним зубам. Часом вона запихала в горлянку барабана такі великі порції, що машина не могла їх проковтнути і ревла, як бик, протягло

застережливо — й тоді Антоній здіймав над головою руки і кричав:

— Помалу, помалу!..

Млинки діяли бездоганно. Один гнав по трубі до бокового за-сіку полову, другий викидав зерно до віялок. Сита хилиталися й лопотіли, як решето в руках скаженої баби, тіпалки, підстрибуючи, підкидали солому й заштовхували її під прес.

Груда вже й не потів. З пересохлим горлом і запорошеним носом в'язав спресовану солому й відкидав полову на другий кінець току. Час від часу він підбігав до віялок, відтягав убік повний мішок жита і прилаштовував порожній, після чого вигортав з-під машини, чистив сита і знову біг до преса, в'язав солому й люто відкидав її геть, геть! Велика купа соломи перетворювалася в стіг, мішки з зерном громадилися, наче піраміда, стодолу виповнювали курява, шум і метушня; ніби страхотливий гедзь, унизу в сараї гув мотор.

Машина працювала чудово.

А Тереза й Антоній працювали в такт машині. Коли б обоє раптом оглухли, або зненацька стихла машина, вони застигли б на місці, як танцюристи, коли вмовкає музика. Вони молотили вже четвертий день і страшенно поспішали, бо Вавра позичив їм пас до мотора всього на кілька днів. Щоб не марнувати часу на готування якихось страв, на сніданок їли омлет, в обід — випускн у ячню, а на вечерю — ріденько зварені яйця. Вранці вони насилу підводилися, спершу мало не рачки лазили по оборі, та коли починав грати мотор, а машина відбивати свій шалений такт, у їхні тіла бозна-звідки вливалася сила, мов вода у вичерпаний колодязь.

І, коли б не музика мотора і не владний ритм праці біля молодтарки, вони, очевидно, не припустилися б помилки, котра пізніше дорого їм коштувала.

В полудень на подвір'ї з'явилася дівчинка, дочка Ваврів. Без зайвих слів, як то буває в дітей, вона одразу повідомила, що мама прислала її за огірками і наказала віддати оцього листа, учора листоноша залишив його в кооперативі.

Антоній махнув Терезі, щоб на хвилину перервати працю, а дівчинці сказав:

— Іди, Зосю, на город і нарви собі огірків. А-а... це від зятя!

Відійшов разом з Терезою подалі від гуркотливої машини й заходився читати листа:

— «Люба невісто, весною я писав вам, але відтоді в нас багато чого змінилося. Сташек прогнав з дому мою сестру Юзю, і вони ніяк не можуть дійти згоди, тож Юзя перейшла до нас, ми її прихистили, і вона живе тепер з нами. А в Касі здоров'я краще, вона вже виходить у поле й копає картоплю. Любий Антосю, і ти, Терезю, якщо у вас ще немає компаньйона, то ми могли б до вас приїхати і нехай би все було так, як ми домовилися раніше. Могли б разом працювати, бо ж і я знаюся на цьому ділі, а Кася допомагала б біля дому. Як там ваше здоров'я...»

— Ну, і так далі... — Антоній нетерпляче й допитливо глянув на дружину.

Вони, взявшись у боки, стояли одне проти одного і дивилися одне одному в замурзані обличчя, наче танцюристи, яких диявольська музика кличе до танцю. Тіпалки й дерев'яні рами сит ритмічно вискували: тук-тук, тук-тук, тук-тук, залізні рамена преса ков-

зали по рейках туди й назад і своїм монотонним гупанням спонукали людей до праці.

Тереза й Антоній мовчали. Але обом їм вчувався розпачливий голос, який намовляв їх здійснити подвиг: «Ми поляки, ми піонери, дивіться на нас, дивуйтеся!»

— Ну, що ж... — Тереза ніби скинула з плечей якийсь тягар, — як хочеш... Але ж і спритники. Тепер, коли найтяжчі роботи вже позаду, хочуть приїхати, а в жнива де були? Знаю я їх, приїдуть, пересядять тут зиму, а весною драла дадуть, бо роботи багато... Але коли ти хочеш...

— Воно, звичайно... — Антоній нервово постукував згорнутим листом себе по губах, — найважче копати картоплю й буряки, а цього добра в нас цілий гектар.

— Ну, то й що? Допоможемо Ваврам, а Ваври нам, і якимось викопаємо. Звісно, якщо ти відчуваєш, що не подужаєш...

— Хто, я? — обурився Груда. — За мене не бійся. Йдеться лише про те, що...

На мить він замовк, обмірковуючи, як би сформулювати оту найважливішу думку, котра вже давно мучила його і котру можна було висловити просто: «Ми гинемо, помалу обертаємося на тварин». Але як же це скажеш, коли, власне, вона, Тереза, дає йому зрозуміти, що не піддається, і що йдеться тільки про те, чи витримає він. А може, і з сестрою вони не дуже... Тож він сказав зовсім не те, що хотів:

— ...таж я не зможу багато помагати тобі по дому, а сама знаєш, що на тебе чекає о цій порі: городина, капусту й огірки квасити, варити повидло, сушити фрукти, білизну прати... Уяви собі...

Вона тільки махнула рукою, ніби кажучи: «Я вже до цього звикла», і нетерпляче рвонулась до машини, точнісінько як та мати, що почула крик своєї дитини. Антоній затримав її:

— Вже ж полудень! Зробимо перерву.

Він пішов у сарай зупинити мотор, що харчав, ніби вже конаючи; молотарка вторувала йому дедалі жалісливішим, тихішим схлипуванням і нарешті замовкла. Тоді й Груди обм'якли, знесилено поопускавши руки, ніби мотор не лише в молотарці, але і в них самих перестав крутити якісь коліщата. Оглушені раптовою тишею, вкрай зморені, вони хвилю роздумували, з чого починати, звідки взяти нових сил, щоб упоратися з роботою, що чекала ще на них — тим важчою, що виконувати її вже доводилося без шаленого супроводу машини.

Сьогодні вранці вони не виганяли худоби на пасовисько, бо знали, що в полудень не матимуть сили піднятися нагору й подоїти корів. Але конюшини треба було для них укусити, тож Антоній зняв з кілочка косу, а Тереза пішла на кухню.

За якийсь час Антоній вкотив на подвір'я тачку з горою конюшини, поставив її біля стайні, і тут почув важкі удари палиці і верескливий, лютий голос Терези:

— Ах ти ж каліка нещасна! Ах ти ж гадюка!.. Нечиста сило! Стоятимеш ти спокійно? Стоятимеш! Стоятимеш! Стоятимеш!..

Антоній, роздратований і злий, пригадав ураз, що таке траплялося дедалі частіше. Тереза безжально била корів. Він увійшов до стайні і різко гукнув:

— Терезко! Нашо ти б'єш її?

Вона опустила палицю, дивлячись собі під ноги.

— А чого вона тупцює? Я не можу її видоїти.

— Ти ж сама винна, вона боїться тебе. Коли ти заходиш до стайні, корови мало не на стіни лізуть!

— Але... — вона знову глянула кудись під ноги, — який же ти розумний. Куди б поділася твоя витримка, якби тобі довелось коло цих паскуд ходити...

Антоній промовчав. Правду кажучи, він також бив худобу. Бив вола під час оранки, а коли той на завороті переступав через посто-ронок, товк його пужалном по ногах, хоч і знав, що в такий спосіб ніколи не відучить тварину від цього «злочину». О, тепер він не мав охоти, як бувало колись, бавитися з тваринами, гладити їх, пестити — ці створіння стали йому байдужі, часом він навіть відчував до них ворожість, бо не давали себе повністю уярмити, висотати з себе всі сили. Дедалі частіше в нього з'являлася думка: «За що я їх годую? Коли вже люди отак мучаться, то чому худоба має жити на дармовому хлібі?»

І дедалі частіше його мучила думка, що світ — це страхітлива пастка, в яку необережно потрапляє людина і вже не може видряпатись...

Тож вони нашвидку попоїли й запустили мотор. Залящали передаточні паси, застогнала молотарка, спершу вона невиразно щось гомоніла, а потім розходилась, розгулялась, шалено застукотіла: тук-тук, тук-тук, тук-тук, розносячи по навколишніх полях славу про подиву гідну працьовитість Антонія Груди і його дружини Терези.

IV

Ні, довше він не міг терпіти! Кинув на землю батіг і віжки й за-туманеними очима глянув на небо. З його горла крізь зціплені зуби вихопилося звіряче виття — крик розпачу і безсилля. Крізь пелену імли й болю світ видався йому розпеченим. Скошені луки, іржаві поля і село, там, унизу, — все-все було ніби червоне, хворе від спеки. Вкрай знесилений, Антоній повалився на землю. «Нехай іде все під три чорти...», — вилаявся він і заціпенів; лише раптові напади головного болю, від котрих, здавалося, от-от трісне череп, виводили його з того заціпеніння.

Тварини, змучені так само, як і він, стояли біля косарки й не хотіли навіть скубти траву. Вороний кінь, що весь лиснів од поту, звисив голову і важко дихав; віл, також спітнілий, втягував і надимав бок, з рота в нього текла слина. Луг у цьому місці був такий нерівний, що косарка раз по раз сповзала, лишаячи вузьенькі смужки нескошеної трави, тварини ж не мали сили весь час завертати й підтягувати машину вгору. Вони були змучені не так працею, як нелюдським поведженням чоловіка, котрий в останні дні мов божевільний шарпав вудилами і трощив на їхніх спинах пужална.

Минуло кільканадцять хвилин, Груда підвівся на лікті й заплям-кав, відчувши на губах неприємний гіркий присмак, який не можна було ні виплюнути, ні проковтнути.

У голові невпинно гуло, все довкола, здавалось, було повите червоним серпанком, який викликав неспокій і розпачливі думки. Вже і ліс наче не був лісом, лука лукою, а поле полем — все це зраз було для нього стінами велетенської в'язниці, а сам він — в'яз-

нем, засудженим на довічні тортури. Він з мукою дивився на повнісінкий віз отави, що спускався путівцем. Ну як же тут не працювати, як усе це занехаяти, коли люди довкола орють, сіють, обробляють поля по всій Нижній Сілезії! І свідомість того, що люди звозять уже суху отаву, тоді як він іще тільки косить, не давала йому спокійно лежати. Перед його очима все ще стояв жахливий червоний крайобраз, посеред якого велетенський віз з копицею отави спускався в село. І був той віз подібний до потворного павука, а путівець тягся за ним, наче м'язга, вичавлена з його нутрощів. Справді, віз немовби уособив муки Антонія Груді, став символом його господарської поразки.

Віз уже з'їхав до села, зник поміж будинків, але павучий слід, що лишився по ньому, нагадав Антонієві про інше, про його дружину, Терезу. Він ненавидів її в цю мить. Спільні злигодні замість єднати роз'єднували подружжя. Він і вона були наче двоє хворих, яких поклали на одне ліжко: кожен рух одного завдавав болю другому. Антоній звинувачував у душі дружину за всі ті муки, що вони терплять зараз, бо це через неї він odmовився від допомоги зятя, точніше, вона перешкодила йому написати зятєві листа. Так, вони хотіли довести людям і собі, а може, сонцю й хмарам, що пересунуть межі людських можливостей. «В поті чола твого...» Тільки ж він давно вже перестав потіти. В роті сухо і гірко, ноги понабрякали, в голові гуде, а в серці — трутизна. Якось він натякнув, що вони даремно не викликали зятя; вона тільки крутнулась і буркнула у відповідь: «Ти тут господар, а не я». Звісно, що господар. Але ж і відьма... Горщики товче від люті, що самі не відсовуються їй з-під рук, а лається так, що аж вуха в'януть. Всі сили свої і внутрішній вогонь він віддав боротьбі з землею. І сьогодні, коли раптом відчув, що сили його вичерпалися, він не серцем, а зболеним мозком почав шукати порятунку. Все ще дурив себе, що, коли сьогодні перепочине, сила його відновиться і завтра він знову коситиме. Але хіба то відпочинок! Він лежить на лужку, а неспокій і тут гризе його. Можна повернутися додому, тільки ж там казиться ота відьма. Нема відпочинку, нема куди тікати від цієї клятої землі й жінчиної уїдливості. Коли піде дощ і залле сіно, вона знову сичатиме: «Ти ж господар!»

А проте щось треба робити, щось вирішувати, бо інакше... Відкладати більше нікуди. Зараз він мусить встати, якось доплентатися додому, а ввечері піде в село...

Щоб зайвий раз не нахилитись, він підповз на колінах до коня, взяв батіг і віжки в руки, звівся на неслухняні набряклі ноги. Знав, що коли смикне за віжки і тварини рушать, то й сам якось піде...

Антоній все віддав би, щоб не застати дружини вдома.

Але він напевне застане її і ще на порозі почує в'їдливий голос: «Чому ти не приготував учора бочки? Чому не полагодив хвіртку? Чому не нарубав дров? Ти, мабуть, хочеш, щоб я здохла від роботи!»

Маючи намір ще з'їздити за свіжою конюшиною, він лишив тварин за стодолю, а сам подався до хати напиться.

Терези на подвір'ї не було. Мимоволі стихив ходу, ніби хотів непомітно зайти і вийти з будинка. В сінях на мить зупинився. Тиша — не чути ні її тупцання, ні брязкоту кухонного начиння. Двері в кухню розчинені навстіж. Обережно ступив уперед і зупинився на порозі.

Тереза була в кухні.

Вона сиділа за столом, налігши на нього грудьми. Руки безвладно розкинула, голову втягла в плечі. Час від часу вона здригалася від ридання, вже придушеного, без сліз, схожого більше на спазми, ніж на плач.

Такої Терези він ще не бачив. І хоч який він був здивований, звернув увагу на дружинині руки, оті руки, котрих давно вже не торкався, давно не цілував. Були натружені, обвітрені і все-таки гарні. Ліва рука лежала на столі, права звисала, ніби велика квітка, й коли дружина плакала, вона тремтіла, наче під поривами вітру.

Він справді не знав, що діяти, — озватися до неї чи потихеньку зникнути. І не знав, як реагуватиме Тереза, побачивши його: вихлюпне на нього зливу образливих слів чи розридається ще дужче, чекаючи співчуття. Обидві перспективи були для нього неприємні: був ситий донесхочу її уїдливістю, а на співчуття не мав сили.

Потихеньку вийшов на подвір'я, і тут раптом усвідомив, що мусить зробити якийсь рішучий крок. Зрозумів нарешті, що ситуація, яка створилася в його домі, в його господарстві, стає просто нестерпною, і треба шукати порятунку.

V

Надвечір із заходу насунули хмари й поволі, ніби вістуючи, що надходить осінь, затягли половину неба. Клодська долина стала схожа на велетенський тунель, над яким незабаром уперіщить дощ, і Гурні Мокшиска залле водою.

Груда вже з годину сидів у пивниці й з незвичною для нього безтурботністю смакував пиво. Він щойно відіслав зятєві грошовий переказ, а також трохи плутаного листа. Виправдувався в ньому перед зятєм, буцімто не міг його викликати до себе раніше, бо на господарстві вже працювало двоє чужих людей і негарно було б лишити їх без роботи. Але тепер ті люди знайшли собі інше господарство, тож:

«...приїздіть нехайно. Роботи матимемо досить до кінця осені, а взимку оформимо в Клодску поділ господарства, припаде кожному з нас по шість гектарів. Про гроші не турбуйтеся, поки що посилаю вам на переїзд і дрібні видатки, а на все інше дам, коли приїдете».

Завтра листоноша з Мокшиск Дольних забере лист і гроші, а через кілька днів Терезин зять напевно приїде сюди з родиною. Та коли б у цю мить нагодилася якась людина, що шукає роботи, коли б знайшлася така істота в селі, Груда, не роздумуючи, забрав би її до себе. Забрав би навіть двох, трьох і не шкодував би для них нічого, аби тільки не відмовилися йому допомогти. Сьогодні таке вирішення справи здавалося йому мало не одкровенням, і він просто не міг збагнути, чому раніше не зважився на цей крок. Адже ще місяць тому він міг викликати зятя, міг також привезти якусь родину з клодського відділення ДРК¹. Що ж перешкоджало йому зробити це? Надмірна зайнятість? Бажання швидко розбагатіти? Коли б йому закинули щось подібне, він категорично заперечував би це. Бо молодість відзначається тим, що вона щедро розтринькує не лише гроші, а й свою силу, здоров'я. Часто буває, що працею своєю вона на-

¹ Державна репатріаційна комісія.

живає багатство, і тільки домігшись свого, усвідомлює, що не кінцевий результат важив для неї, а саме зусилля, бажання показати свою силу, довести, на що вона здатна.

Щось подібне діялося і з Антонієм Грудю, але з ним діялося і щось значніше, що тільки сьогодні отак бурхливо виявилось. Він не турбувався вже ані про дім, ані про сіно, неспокій залишив його, розсіявся, як дим. І що найважливіше — червоний полиск зник з предметів, що його оточували, світ уже не був примарний і страшний, але не став і звичним — в його очах люди, речі і тварини виглядали якось по-святковому. Коли він дивився у вікно на сільську дорогу, на заклопотаних людей, що кудись поспішали, то пригадав не знати чого давньоримську вулицю, яку бачив у якомусь кінофільмі. Що було спільного між давньоримською вулицею і мокшинською дорогою, цього він пояснити собі не міг. Може, тільки підсвідомо відчував якусь аналогію: історична значущість моменту, кінець чогось — і чогось початок.

Тутешні люди вже призвичаїлися до свого нового оточення. Уже вгризлися в цю землю, освоїли її, тільки будинки — важкі, кам'яні — і досі видавалися їм чужими. Адже ще так недавно, здається, ще тільки вчора, все тут було по-іншому. Інші люди ходили цією дорогою, бриніла інша мова, інші думки й почуття сповнювали цей простір. Груда тієї вчорашньої дійсності не забув. Він так рідко бував на людях, що не мав змоги досягнути всієї буденності сільського життя. Бачив тільки святковість — і йому було приємно сидіти в залі пивнички й спостерігати за людьми, що ніби одразу вписувались в історію.

Надворі потемніло. Дощ зашелестів у листі, ліниво подзьобав курну дорогу, а тоді, ніби його підіграла блискавка і гнівний гуркіт грому, враз сипонув як з відра, рясний і холодний. Груда з насолодою дивився на далекі гори, обриси яких маячили за пеленою дощу і на яких лежала його скошена отава. Ух, і лле там зараз! Аж груди розпирає, коли дивись! Злива змиває червоний полиск із піль, зволложує висухнулу землю. Закінчується проклятуще літо, починається осінь. І вже немає тієї хворобливої червені, попливла разом з водою в долини.

— Добровечір, пане...

Груда озирнувся й побачив усміхнене обличчя Міхала Самостшельного.

— О! — радісно вигукнув Груда, ніби чекав саме на нього, — сідай, брате, сідай. І не зви мене «паном», бо я бідніший за тебе.

Самостшельний теж, видно, цілий день шукав товариства, бо квапливо скористався з запрошення, а на слова Груді про «бідність» відповів усмішкою, сприйнявши це як жарт.

— Що питимеш? — запитав Антоній. — Пиво чи... Е, що там у хворого здоров'я питати... — він важко підвівся з стільця і, охкаючи, подався до лавки. За хвилину він повернувся з пляшкою горілки.

— Мабуть, ти сьогодні ще не пив... Але що з тобою, чоловіче? Невже ти отак і будеш, без кінця...

Самостшельний, усім тілом повернувшись до пляшки, болісно усміхнувся, та Груда не розумів, що треба одразу ж налити, що, зволікаючи з цим, він знущається з цього бідолахи.

— Ну, розповідай, що поробляєш? — весело запитав Груда. — Певне, нічого. Я розумію, розумію: «Якого ти мене створив, господи,

такого й маєш», — чи не так? А я і сам не знаю, яким мене створив господь бог. Я не п'яниця, але... Ну, за здорову зиму!

Вони випили, і Груда повів далі:

— Я не п'яниця, але інколи приємно буває випити. Справді приємно. Одразу перестає все боліти, і невідомо звідки береться сила. Твоя правда, це дар божий. Хоча, хто його знає! Ну, ще по одній... А пам'ятаєш, чоловіче, як ми торік випивали? Га, от були часи! Ніхто нічого не робив, тільки з хати до хати на самогон. А німці дивилися на нас, як на божевільних і, мабуть, думали, що слов'янам таки капут! Пам'ятаєш, як на гулянці я наказав німецькому оркестру грати «Ще Польща не загинула», і вони грали, аж гай шумів, а вся зала... Га, ото були часи!

Самостшельний, звичайно, слухав Груду, але куди уважніше він дослухався до своїх відчуттів — перші хвили алкогольного дурману заливали його мозок, сковували тіло...

— Налий, пане, налий ще...

— На, пий. Гадаєш, мені шкода для тебе? І не кажи мені «пан», бо я бідніший за тебе. Смієшся? Нічого ти не тямиш. Тобі здається, що як чоловік має гроші, то вже й пан. Неправда. Я там, нагорі, — рвучко простягнув руку до вікна, в бік свого господарства, — живу гірше за невільника. Каторжник, що сам себе прикував до тачки. Але більше, брате, я терпіти цього не хочу. Сам себе розкую.

Самостшельний притакував йому, ніби добре розумів, про що йдеться. Зрештою, про що б Груда не казав у ту хвилину, він притакував би йому сліпо, беззастережно.

— Так, брате, сам себе розкую, — говорив далі Антоній владним голосом. — Хе-хе... люди гадають, що праця облагороджує людину. Розумієш? О-бла-го-роджує. Дідька лисого! Праця вбиває! Обертає людину на худобину. Розумієш? На худобину. І коли б мені зараз хто сказав, що лінуватися гріх, я б... Неправда. Надриватися до сьомого поту — ото гріх! І, даю слово, коли піду до сповіді, а ксьондз запитає, який мій найбільший гріх, я йому скажу: «Закатував себе працею. Закатував себе й дружину. Зробив з Терезки стару шкапу. Це мій гріх!» Але тепер — край. Більше цього не буде.

Раптом Антоній знерухомів, задивившись у вікно, за яким вже нічого не було видно. Тоді нахилився до Міхала й владно запитав:

— Ти хочеш жити?

Самостшельний аж сахнувся, трохи запитливо глянув на Антонія і не відповів.

— Ну, кого я питаю — хочеш жити?!

— Ей, ти... — Самостшельний злякано відсунувся від столу, ско-са зиркнув на пляшку й заскиглив: — Налий ще, налий...

Груда різким рухом наповнив чарку.

— На, негіднику, пий! — і підсунув тому горілку.

Обидва вихилили чарки. Самостшельний боязко позирав на Груду, поки той знову grimнув:

— Відповідай: жити хочеш?

— Ти ж знаєш... — забелькотів Міхал. — Я б усе... Я б не знати що...

— От і добре, — перебив його Груда. — Підеш зі мною.

— Тобто як? — злякався Самостшельний. — Оце зараз?

— Ach, du dummer Kerl... ти, дурню. Не бійся, ще встигнеш набратися, я візьму ще півлітра. Тільки не тут, бо інакше не дійдеш,

а я тебе на плечах не потягну... Хе, я одразу збагнув, що підеш. Матимеш у мене все, що схочеш. Їжу, одяг і все інше. Мені зараз не гроші в голові, я тепер прагну чогось іншого. А тебе я не боюсь. О, думаєш щось поцупити в мене? Ні, брате, нічого з того не вийде! Я з тобою справлюся. На, пий!

Вони випили.

До крамниці набивалося дедалі більше людей, дехто зазірав і до пивнички, доброзичливо киваючи Антонієві. Нарешті прийшов солтис Борецький, з котрим Антоній не раз минулої зими випивав, не раз лаявся і цілувався. Солтиси 1945—1946 років здебільшого відзначалися буйною вдачею, а тому частенько вступали в конфлікт із правом. Борецький ще не дійшов до тієї небезпечної межі, проте вже котився вниз по похилій дорозі, яка за рік-два могла привести його до в'язничної брами.

Солтис зайшов до пивниці з двома типами, в яких «торгував» два мотори, а що такі справи без могорича не залагоджують, то невдовзі на столі з'явилася горілка й закуска.

Він сердечно привітався з Антонієм і потяг його до свого столу.

— Е ні, брате, — відмовився Груда, — я мушу з ним... — він показав на Самостшельного.

— Ти що? Береш його до себе? — здивувався Борецький.

— Беру.

— На роботу?

— Авжеж, на роботу.

— Ну й дивак. А я думав, ти стріляний горобець... Хіба що ти якось із ним...

Вони розмовляли голосно, не зважаючи на Самостшельного, який, блаженно усміхаючись, куняв за столом.

Трохи згодом Антоній з Міхалом попід руки вийшли з пивниці і звернули з шосе на дорогу, що вела вгору, до господарства Груді. Сіявся дрібний дощ, і було зовсім темно, тож Антоній раз по раз світив під ноги кишеньковим ліхтариком і говорив, говорив. Передусім про Терезу.

— Негідник я, лишив її саму й подався, вона... Але прийду і скажу: «Ось тобі, жінко, поміч, і зять також приїде, і твоя сестра, а ти перепочинь трохи, хоч на світ божий подивися. Так, подивися, випростай спину». А з тобою буде так: у суботу ввечері п'єш, скільки хочеш. Неділю матимеш вільну і приходиш до тям. Спатимеш до понеділка. Але в понеділок зрана... О, брате, я вже пильнуватиму за тобою. Я тебе, мерзотнику, припну ланцюгом до плуга!

— Припни, — белькотав Самостшельний. — Їй-бо, припни. Можеш мене в кайдани, можеш... Та я геть усе, ти навіть не повіриш. Давай ще ковтнемо...

— Почекай, ковтнеш, але трохи далі, бо я не... Ну, гайда, мерзотнику, адже я тебе не буду... Терезці скажу, щоб очей з тебе не зводила. Ти гадаєш, що втечеш у село! Нічого не вийде! Я вже якось справлюся з тобою.

— Закуй мене, брате, закуй... — молов язиком Самостшельний, спотикаючись на кожному горбочку. — Можеш мене в кайдани, геть усе можеш... Дай ковтнути.

Знову під дощем рушили далі. І ще довго в темряві лунали їхні голоси, ще довго світло ліхтарика, ніби мандрівний вогник, спалахувало вище й вище, поки не зникло за горбами.

Кілька днів підряд дощові хмари пливли й пливли з боку Клодска, клубочилися, затягали все від Столових гір до Чеської Копи. В таку негоду людям здається, що так уже буде завжди і що такий самий потоп заливає весь світ. Судетська Височина стала схожою на якийсь первісний імлістий край — густі лісові випари несли в собі примарний дух папороті і хвоща кам'яновугільного періоду.

О такій порі приємно тинятись серед господарських будівель, лазити по сараях і горищах, приємно часом вийти в поле лиш задля того, щоб глянути на буйну гичку кормових буряків та на всихаюче вже картоплиння. І приємно подумати, що робити тут нічого — городина ще не доспіла і без упину ллє дощ.

Як же багато може зробити людина за кілька днів!

Груда і Самостшельний передусім навели лад у stodолі, поклали солом у стoги, що сягали аж до гонтової покрівлі, по якій перішив дощ, присипляючи ос в їхніх кулястих хатках. Чисто вимели тік і порозставляли на місця машини, тоді полізли на горище, щоб поперекидати лопатами, провітрити збіжжя, перепустити через трієр насінне зерно.

Наступного дня подалися до майстерні, попереносили туди різне поламане й пошкоджене знаряддя й заходилися лагодити. Працювали мовчки — інколи вітер дмухав крізь шпарки між дошками і плювався дощем, десь за стіною без упину плюскотіла вода, а трохи далі починалося поле, повне мокрого шелесту, закоцюблих ящірок і жайворонків, притиснених до землі дощем.

В майстерні і прилеглій до неї повітці був справжній склад запасних частин і необхідних у господарстві речей: старі коси, підкови, ланцюги, ясеневі колоди і жердки для дишел, розвори, товсті дошки й тонкі, сувої дроту. Дивлячись на все це, Антоній, може, всоте з подивом згадував отих німців, котрі тут колись господарювали. На кожному кроці переконувався в доцільності й раціональності всього, починаючи від таких дрібниць, як гострі шипи, що надівалися на взуття під час ожеледі, і кінчаючи шестипільною сівозміною: конюшина, пшениця, овес, картопля, ячмінь, жито. Навіть корови телилися тут раціонально, не всі одразу, а з кількамисячними інтервалами, можливо, й діти народжувалися через певні проміжки часу — Вальтерові було чотири роки, Рейнгардтові — трохи менше року...

— Знаєш що, Міхале, длубайся тут собі, відремонтуй оті граблі, а я зазирну до Терезки.

Самостшельний тільки кивнув головою і шмигнув носом, бо мав нежить, може, від холодного молока, яке останні два дні весь час дудлив. Обличчя його нагадувало гумову кульку, з якої випустили повітря.

Відтоді, як задощило, в душі Антонія й Терезки ніби почалася відлига. Спочатку вони майже не розмовляли, кидали якесь слово — «так», «звичайно», «гаразд», далі мовчки кожен робив своє діло. Зрозуміло, що Антоній, не працюючи в полі, намагався якомога більше допомогти Терезі. Нарубав і наносив їй дров, накопав картоплі, полагодив поїлку для корів. Потім, раз по раз зустрічаючись десь на дворищі чи в оборі, вони дедалі частіше почали звертатися одне до одного; інколи, наче злодії, ловили себе на тому, що крадькома по-

зирають одне на одного, але тут же вдавали, що їм до всього байдуже, і діловим тоном говорили:

— Знаєш, сьогодні треба Бридулі дати більше молока.

— А ти бачила, вона вже починає їсти травичку.

Якось в полудень, угледівши, що Тереза хоче зняти з плити казан з картоплею, Антоній підхопився, кинув «облиш» і сам зняв його. З якою вдячністю вона глянула на нього і як зашарілася!..

— Знаєш, Терезю, треба, мабуть, пригнати корів, надто дозго вони на дощі.

— Ну, то сходи за ними, скоро вже обід.

Він накинув на себе брезент і вийшов. Дощ не припинявся, пугівець перерізали невеликі струмочки, на кущах шипшини блищали мокрі сіточки павутиння, поблизький ліс просякнув водою від коріння аж по шишки на верхівках ялин.

Антонієві часом здавалось, що з гори, на яку він сховався, перед ним відкривається не тільки широкий горизонт, а й перспектива у майбутнє. Там, унизу, серед будівель, стіни, загорожі й всілякі машини пригнічували його, обмежували діапазон його мислення. А звідси він бачив усе своє господарство, що вступало в новий історичний період, ішло в майбуття разом із ним, з Терезою й дітям, яке незабаром мало народитися. Тут, на цій горі, йому легше було також думати про такі категорії, як народ, легше було уявити собі контури цього краю, перенесені на карту. Бо й справді, краєвид відкривався широкий, аж до Клодської долини. Там, у дощовій далині, лежали села, що донедавна ще мали подвійні назви: Гойсверда — Завоя, Ферльорене Вассер — Конти, Мілленау — Міланув, Врешкау — Врешкув, Таргау — Таргувек і так далі, на північ і на схід... ах... ах, аж до Бреслау, Глогау, Кракау, Варшау — назви, що звучали важко, як гуркіт бомбардувальників.

З протилежного боку лука й пасовисько широкою затокою врізалися в ліс — осовілі мокрі корови стояли біля дряної загорожі й пережувували якісь коров'ячі спогади. Коли Груда розчинив ворота, першою рушила Рита, бо їй коротіло якнайшвидше добратися до своєї Бридулі, а за нею пішли всі інші: Гелька, Валя, Грета, віл Ганс, кобила Лотті і двоє дурних баранів, які, звісно, не знали, що з весни в них нові господарі.

Антоній глянув на покоси отави, над якими він бідкався два дні тому. «Ще висушу її і звезу, Міхал допоможе. Колись же вщухне дощ. Га, червоної куряви вже немає, все мокре й зелене, як у травні!»

А вдома приємна несподіванка: на обід його улюблений український борщ і кнедли зі сливами. Потім чай у кухликах з написом: «Kaffee mit Milch»² і печиво в полумиску, теж із якимсь написом. Придививсь до того напису, прочитав і весело зиркнув на Терезу.

— Поглянь: «Bitte um Knochen»³. Навіщо коли б цієї штуки не було, то ми кидали б обгризені кістки у соусницю! Тепер я розумію, чому вони програли війну. Ми програли її свого часу тому, що взагалі не користуємося полумисками для кісток, а вони — через оцей напис.

— А, краще взагалі не згадуй про них, — нервово кинула Тереза.

² Кава з молоком (нім.)

³ Будь ласка, сюди кістки (нім.).

— Чому? Все минулося, їх уже тут немає.

У тім-то й річ, що для Терези не зовсім минулося, спогади і до-сі не давали їй спокійно жити. Наприклад, арешт брата котрого во-на так більше й не побачила. Запам'ятався їй, власне, не так сам арешт, як момент, коли вони заходили в хату, несучи з собою кри-жаний січневий дух. Холодні блискавиці СС, і черепи на шапках, і страшне слово «Освенцім».

Самостшельний був невеселий, посміхався якомсь вимушено й ки-вав головою. Антоній розумів його стан.

— Ну, нічого, Міхале, завтра субота, увечері принесу півлітра, і ти вдовольниш свою душу.

Краще б він не згадував про оте «завтра», не нагадував Міхало-ві, що є ще безнадійно довге «сьогодні».

В снігах загарчала сука Леда, потім вибігла надвір і знехотя за-гавкала.

— Старий Мебіус, — сказала Тереза, глянувши у вікно.

Антоній теж підійшов до вікна, і тепер вони обоє дивилися на подвір'я. Там стояв старий німець у непромокальному плащі, з кап-туром на голові й палицею в руці. Стояв і дивився кудись у розчине-ні ворота стодоли. Вони добре знали його, бо був тут уже двічі, і знали, що, крім трьох місцевих родин польського походження, це був єдиний справжній німець, котрий лишився в селі й не хотів їха-ти на захід. Може, тому, що минулої зими у нього вмерла дружина і була похована на тутешньому кладовищі? Знали також, що один із синів старого загинув під Сталінградом, а другий ще не повернувся з полону.

— Піді запитай, що йому треба, — сказала Тереза.

— Та нічого, нічого йому не треба, — відказав Антоній і вийшов на подвір'я.

— Guten Morgen, Herr Mebius!

— Morgen, Morgen, — буркнув у відповідь старий, стукнувши палицею об брук.

Тепер він дивився у бік стайні, де видно було тільки кінський зад. Леда обійшла німця довкола й обнюхала ноги, а він глянув на неї і запитав:

— Na?⁵

Антоній не знав, як почати розмову з цим чоловіком — пам'я-тав-бо, що влітку він приходив сюди двічі й нічого йому не треба було, ні про що не питав, стояв собі на подвір'ї так, як сьогодні, і тільки дивився, дивився. Ось він задер голову, водив очима праворуч і ліворуч, ніби видивлявся на когось чи на щось у вікнах другого поверху.

— Ja, Ja...⁶ — сказав він нарешті, опускаючи голову, й краплі дощу впали з каптура на землю.

Леда обійшла його ще раз, видно, хотіла познайомитися ближче, але він вже не звертав на неї уваги.

— Ja, Ja... — мурмотів старий, потім, не дивлячись на Антонія, кивнув йому на прощання головою, повернувся й пішов геть.

Антоній провів його поглядом аж за сад, за останню сливу, гілки якої були аж чорні від угорок і вгиналися під їхньою вагою.

⁴ Доброго ранку, пане Мебіус (нім.).

⁵ Ну? (Нім.)

⁶ Так, так (нім.).

— Я, Я... — замислено повторив за старим німцем Антоній.
— Ну, що там? — почув він за спиною Терезин голос. — Що він хотів?
— Нічого... Прийшов та й годі. А знаєш, Терезко, треба щось робити з тими сливами, зривати, сушити...

VII

Минув цілий тиждень, настала субота.

Міхал Самостшельний тримався непогано. Минулої суботи він справді напився до нестями і в неділю до полудня вилежувався, але в понеділок став до роботи. Викосив з Антонієм ділянку отави, потім заходився сушити стару, скошену Антонієм минулого тижня. Бо з неділі небо прояснилося, і сонячні промені стирали вологу з піль і лук. Три дні Міхал ходив за тим сіном, перевертав, виставляв на вітер і сонце, тож у п'ятницю можна було вже звозити його. А в суботу Міхал згрібав сіно на другій ділянці, щоб увечері забрати і його.

Проте йому вже просто не сила було терпіти. Кілька разів він ви-зирав з-за пагорба, дивився на дім Груді, тужливо поглядав на село, що лежало перед ним, як на великій карті. Вже минулого тижня він пересвідчився, що останній день — найдовший, а в останні години час ніби взагалі зупиняється. Груда обіцяв прив'язати його ланцюгом, але не прив'язав. Шкода — прив'язаний це прив'язаний, знав би, що не може піти звідси, і край. А так дорого вільна, треба тільки, спускаючись, обійти дім околичною дорогою.

Він більше боявся Терези, ніж Антонія, а Тереза довгенько вже порається на городі. До жінок він взагалі відчував глибоку неприязнь, мабуть, тому, що вони не могли його зрозуміти. Не могли збагнути, яку насолоду дає людині алкоголь. Скільки разів він пояснював їм: «Отак, як ви любите цукерки і шоколад, я не можу жити без горілки». Але вони не розуміли, просто не розуміли, казали, що цукерки смачні, солоденькі, а горілка гидка.

А Терезі справді було не до Міхала і його пияцьких мук.

У вівторок надійшла звістка, що Кася, зять і Казьо приїдуть наприкінці тижня, й почалася страшна метушня в домі і біля дому: пралася постільна білизна, натиралася підлога, милися вікна, все вичищалося й прибиралося в кімнатах другого поверху, особливо в тих двох, де мали оселитися нові переселенці. Тереза хотіла показати, яка з неї гарна господиня. Бо хоч і погоджувалася вона на рівний розподіл господарства, але навіть на мить не відмовлялася в душі від ролі головної господині і справжньої хазяйки дому.

Зриваючи на городі помідори, — стиглі — на томат, а зелені — маринувати, — вона з задоволенням думала, як візьметься за консервування овочів і фруктів. Вони ще мають вісімдесят порожніх банок, то хто ж їх наповнить, як не вона, хто зуміє заготувати все на цілу зиму так, як це робили німкені? Адже не Кася, бо ж вона нічого в тому не тямить, а тільки їстиме та й малого Казю годуватиме... Що ж, нехай їдять, і нехай при цьому вчиться, тільки хай і не думає тут керувати...

— А-го-ов!

То гукає Антоній. Повертається з села і вимахує якимсь папірцем. Мабуть, знову лист.

Взялася в боки і, трохи здивована, дивилася на нього, бо він не йшов, а біг з гори, видно, таки відпочив за час тієї сльоти, коли не працював у полі.

— Сьогодні! — крикнув він, вимахуючи листом. — Сьогодні приїдуть! — повторив, підійшовши до неї. — Тільки невідомо, яким поїздом, може, тим, що о першій, зараз запрягаю і їду. Ото тільки по кобилу треба сходити на гору. Піду і Міхала приведу, нехай тобі щось допоможе. Треба ж і обід пристойний зварити, та й взагалі...

— То нехай Міхал видоїть Риту і Грету, візьми одразу відра. Стривай, чого так летиш... І скажи йому, щоб напоїв Бридулю.

— Гаразд, гаразд.

І вмить зник. Незабаром він повернувся верхи на кобилі, лишив її на подвір'ї, а сам побіг на кухню.

— Нема його! — сказав Терезі.

— Кого?

— Ну, Міхала! Пропав.

— Може, пішов по гриби?

— Я теж так гадаю, але по мариновані, до корчми.

Тереза пильно подивилась на нього, щось розмірковуючи, тоді сказала:

— Ну, то й що, тебе це засмучує? Нехай взагалі не повертається.

В свою чергу, Антоній задумливо подививсь на неї, але нічого не відповів. Пішов запрягати Лотті, прилаштував на возі два сидіння, потім свиснув Леду і рушив.

— Піди видій корів! — ще гукнув Терезі.

До залізничної станції в Мокшисках Дольних було чотири кілометри. Спершу треба було трохи піднятися вгору, а тоді весь час униз і вниз дорогою, що нагадувала великий знак запитання, як дивитися на неї знизу, від залізниці. З цієї дороги, так само, як і з свого поля, Антоній міг милуватися краєвидом розлогої долини і пасмом гір, що громадилися одна за одною аж до далекого Снежника і Чеської Копи, зарослої чорним мохом лісу. Одне його весь час дивувало: на гірських схилах не видно було людей, а він же знав, що вони там мусять бути, що вони працюють, метушаться, длубаються в землі, бо ж ці околиці щораз міняли свій колір. Ще недавно були зовсім зелені, потім пополовіли, пожовтіли — то достигало збіжжя, тоді посіріли — то стерня. А тепер чорніла рілля — люди там уже працюють, дбають про врожай наступного року.

Коли він під'їжджав до Мокшиск Дольних, розлігся паровозний свисток — поїзд із Клодска прибув на станцію раніше за Антонія.

Ось вони. Приїхали. Стоять біля вокзалу і якось безпорадно усміхаються — може, хвилювалися, чи приїду, чи одержав я листа. Коли подивився на їхній багаж, пригадав, що він з Терезою прибув сюди із значно скромнішим багажем, власне, з порожніми руками.

«Як ся маєте, що чувати, як здоров'я тестя і тещі, як там взагалі під Тарновом?» Десятки запитань, на які неможливо дати вичерпної відповіді. Зять такий самий, як і був, — розважливий, забарний, з випнутим підборіддям, через що обличчя його завжди ніби усміхнене і водночас по-старечому в'їдливе. А Кася?.. Копія Терези, хіба що скромніша, простіша, і вже одразу впадає в око — при надії. «Ну, сімейка буде, видно, чимала, а я хвилювався про майбутнє, про поміч у господарстві!» А Казьо — гарне хлоп'я. Йому вже, мабуть, років чотири...

Поки стояли на станції, зять з усіх боків оглянув віз, кінську упряж, торкнувся вуздечки.

— А знаєш, зятьок, — звернувся він до Антонія, — це краще було б стягнути дратвою, а не скобою. Скоби швидко відлітають і псують ремінь, а дратва — ні.

— Знаю, я не мав часу возитися з дратвою, скобою швидше, — відказав Антоній і подумав: «Дріб'язковий, видно, придивлятиметься до всього». — Добре, що ти на електриці знаєшся, бо в нас щоразу треба щось лагодити, здається, і з мотором не все гаразд.

— Ну, звичайно, але...

Оці постійні зятєві «але», найбільше його хвилювало, як воно буде далі з приватною власністю — садибами, крамницями, говорив про збитки, заподіяні війною... Антоній слухав і не хотів заперечувати, відчував, що не годиться сваритися із зятєм отак з першого дня, хоч у нього й крутилося на язiku: «То чого ти сюди приїхав, сидів би краще під Тарновом і тримався своєї халупи». Але він заговорив про інше:

— Ви собі спочинете з дороги, а я ще по сіно з'їжджу. Хіба що завтра...

— Адже завтра неділя, — нагадала Кася.

— Ну то що?

— Е-е, знаєш, у неділю по сіно? Я такого ще не чула...

На роздоріжжі перед костьолом Антоній замість їхати додому, звернув до села.

— Зайду до крамниці, може, цвяхи є.

Насправді ж не цвяхи були в Антонія на думці. Він і сам не знав, чому, розмовляючи із зятєм, і словом не згадав про свого непутящого помічника. Був переконаний, що стріне його десь біля крамниці. Щоправда, той міг податися і до котрогось із самогонників, але на-вряд, крамниця мала більшу притягальну силу.

І справді, Міхал був там. І ви тільки погляньте на нього! Сьогодні вранці він скидався на печене яблуко, а зараз був повновидий, рум'яний, ніби аж сяяв. Стояв коло прилавка в товаристві горілчаних братів, що частували його, і з запалом розбазікував:

— Роботу я завжди знайду. Даю слово, піду й запишусь на завод! Хіба я дурний, щоб з ранку до ночі гиніти в полі? На заводі відпрацював свої години, і ти вільний, минули ті часи, коли робили на капіталіста.

Раптом він ніби язика проковтнув. Чи то заплутався з отим капіталістом, чи, може, його заскочила тиша, що враз запала в крамниці. Глянувши туди, куди дивилися його горілчані брати, Міхал побачив біля дверей Антонія Груду.

— Ага... — невиразно мугикнув він, тоді рішуче потягся до чарки, що стояла на прилавку, й вихилив її. — Ага... — повторив він і, дивлячись на Антонія, знітився. — З сіном я упорався, висушив його... Все в порядочку, позгрібав, як треба... Ху... все зробив...

— Гаразд, Міхале, біля крамниці стоїть підвода, коли хочеш, сідай і поїдемо.

— Можу й поїхати, хіба тільки ще чогось... геє... Ти ж обіцяв...

В цю мить до крамниці зайшов солтис Борецький, котрий останнім часом частіше залагоджував різні справи тут, аніж удома.

— Антось, привіт! — галасливо поздоровкався він з Грудою. — От і добре, що я тебе зустрів. Слухай-но, як там твій окс⁷?

— А чого це він тебе цікавить?

— Мусиш його здати за рознарядкою.

— Ти збожеволів! Ви забрали в мене коня й дві корови, а тепер ще й вола? Чоловіче, в мене дванадцять гектарів, то як же я оброблю їх одним конем?

— Зрозумій і ти, староста визначив нашому селу здати тридцять голів худоби. Все йде в Щецінське воєводство, бо там господарства геть знищені, а переселенці все прибувають і прибувають.

— Ага, прибувають! — вигукнув Груда. — От бачиш, і до мене також прибули. Друга родина.

— То вони до тебе? — здивувався Борецький. — Я ж бачив, що хтось чужий, тільки не придивився до коня...

— Авжеж, завтра прийдемо до тебе, залагодиш прописку. А віл мусить у нас лишитися.

— Гм, гм! — солтис ляснув пальцями, переступив з ноги на ногу. — Ну, побачимо, ще поговоримо...

Міхал уже виліз на воза і вмостився на задньому сидінні біля Касі, до якої він, хоч і не знав її, вже підлесливо усміхався, бо одразу відчув у ній ворога, істоту, що любить цукерки, але терпіти не може горілки.

Проте вона зовсім не відчувала до нього неприязні. Не раз бачила п'яних, колись навіть її чоловік набрався і молів таке, що аж вуха в'янули, тож зрештою... Їй не подобалися тутешні будинки. Масивні, двоповерхові, і в кожному живе одна тільки родина, хоч кожне господарство нагадувало фільварок. І взагалі, все тут якесь надто велике — немає хаток з верандами й палісадниками, як під Тарновом. І зять Груда теж якийсь чужий. Немов заведений, весь час із кимось розмовляв, у крамниці й перед крамницею, потім розповідав щось її чоловікові про оцього п'яного Міхала та про якісь справи, не дуже для неї зрозумілі, про якийсь Щецін, про рознарядку, про післявоєнну розруху. А коли вже виїхали на путівець, він обернувся до неї, так щоб і вона чула, й повів далі:

— Так-так, багато що доведеться міняти на цих землях. Що добре було за німців, не завжди годиться для нас. Шестипілля, загалом, штука непогана, але, можливо, нам вигідніше буде поєднувати цукрові буряки з льоном... Подумаємо і про овець, лугів у нас досить... А знаєш, Касю, яка рада Терезка, що ви приїжджаєте! Прибрала для вас дві кімнати нагорі, ліжка, постіль, геть усе!

Їй дуже кортіло запитати, чи матиме вона й кухоньку, бодай невеличку, де могла б порядкувати собі, та якось незручно було про це питати. Зрештою, через кілька хвилин вони будуть на місці, бо вже виїжджали на гору. Казьо захоплено роздивлявся на довколишні ліси, на скелі, і на червоні дахи села, а вони все піднімалися вгору, вище й вище.

— Дядьку, а суниці ростуть в отому лісі?

— Ого-о! І суниці й малина, багато-багато малини! Тепер вона вже обсипалася, але наступного року підемо з тобою в ліс, і я покажу тобі, де вона росте. А ото, гляньте, вже наш дім! .

Переклала Воліна ПАСІЧНА

⁷ Віл (нім.).